
Ένα σπίτι, ένα βόδι και μια γυναίκα...

Αναδημοσιεύουμε από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο άρθρο της κ. Αλίκης Γιωτοπούλου Μαραγκοπούλου, που αντικρούει μαχητικά την άποψη του Γ. Λαμψίδη ότι η αγρότισσα απελευθερώθηκε επιστρέφοντας στο σπίτι.

Αμφιβάλλω αν έχει ανάγκη αντίκρουσης το άρθρο του κ. Γ. Λαμψίδη με τίτλο: «Η αγρότισσα απελευθερώνεται επιστρέφοντας στο σπίτι» («Οικονομικός» 3.12.1987, σσ. 35-37). Κι αυτό γιατί, ενώ στο μέγιστο μέρος του άρθρου φαίνεται αποδεχόμενος αρχές της εποχής του Ησιόδου και άλλων νεωτέρων... αρχαίων συγγραφέων σαν ισχυρές και υπό τις σημερινές κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές συνθήκες, στο τέλος του εμφανίζεται αποδεχόμενος φεμινιστικές αρχές για την κατανομή των εργασιών μεταξύ του άνδρα (=Α) και της γυναίκας (=Γ), ενθυμούμενος, επί τέλους, και τον Πλάτωνα, προπορευόμενο της εποχής του φιλόσοφου, που δεν δέχεται το χωρισμό των εργασιών σε «γυναικείες» και «αντρικές».

Νομίζω, μάλιστα ότι το άρθρο του κ. Λαμψίδη ουσιαστικά είναι ενισχυτικό των απόψεων που είχα διατυπώσει στο άρθρο μου «Εργασία και γυναικεία απελευθέρωση» («Οικονομικός», 26 Φεβρουαρίου 1987, σσ. 21-23), του οποίου, όμως, εκ πρώτης όψεως εμφανίζεται σαν «αντίλογος».

Ωστόσο, σκόπιμο θεώρησα να γράψω τον παρακάτω αντίλογο στον... αντίλογο του κ. Λαμψίδη για δύο κυρίως λόγους: αφ' ενός επειδή ο συγγραφέας του (=σ) μου δίνει την ευκαιρία να ασχοληθώ ειδικότερα με τη θέση της αγρότισσας — του μεγαλύτερου, μετά την κατάργηση της δουλείας, θύματος στον τομέα της εργασίας — αφ' ετέρου επειδή το άρθρο του αποτελεί παράδειγμα κραυγαλέο, αλλά κάθε άλλο παρά μοναδικό, των κυριολεκτικά προαιώνιων προκαταλήψεων που εξακολουθούν να επηρεάζουν τα πρότυπα συμπεριφοράς και τη στάση κυρίως των ανδρών, αλλά και αρκετών γυναικών ακόμα, αναφορικά με τη σχέση και θέση τους απέναντι στο άλλο φύλο, παρ' όλες τις βαθύτατες κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές, που έχουν έκτοτε πραγματοποιηθεί.

Πρώτ' απ' όλα το άρθρο του σ. θεμελιώνεται στη βασική παρεξήγηση ότι, κατ' εμέ, η ανισότητα της γυναίκας στηρίζεται στο ότι εργάζεται στο σπίτι της, ενώ εγώ κατά λέξη έγραφα: «Η ρίζα της γυναικείας

ανισότητας και υποδούλωσης πιστεύω ότι βρίσκεται κατά κύριο λόγο στο γεγονός της άνιση κατανομής της αμειβόμενης και μη αμειβόμενης εργασίας ανάμεσα στα φύλα... Η γυναίκα που δούλευε σκληρά αλλά χωρίς αμοιβή στο σπιτικό, στο χωράφι, στην επιχείρηση του πατέρα ή συζύγου ήταν οικονομικά εξαρτημένη και συνεπώς υποταγμένη στον αφέντη της». Ο τόνος άρα δεν πέφτει στο «μέσα στο σπίτι» (το χωράφι και η επιχείρηση προφανώς είναι έξω από το σπίτι), αλλά στο χωρίς αμοιβή.

Ο σ. αντιτάσσει σ' αυτό ότι η γυναίκα μπορεί να μην έχει άμεση αλλά έχει έμμεση αμοιβή γι' αυτές τις εργασίες της: «Η γυναίκα συντηρείται, ενδύεται, ικανοποιεί, έστω, τις στοιχειώδεις της ανάγκες από τον σύζυγο, τον πατέρα, τον αδελφό κ.λπ.». Αυτά πίστευε ο Αισχύλος, αυτά και ο παλιός μας Αστικός Κώδικας (Οικογενειακό Δίκαιο), που νοσταλγικά θυμάται ο σ. και αντιπαραβάλλει με τις νέες διατάξεις του Αστικού Κώδικα που επιβάλλουν την υποχρέωση και στους δύο συζύγους για την από κοινού διατροφή της οικογένειας και αλλήλων (κάτω από ορισμένους όρους). Για την αγρότισσα ειδικά ο σ. δέχεται ότι «αυτή μοχθεί σκληρά με τον άντρα έξω από το σπίτι της» — ενώ συγχρόνως μόνο αυτή μοχθεί και μέσα στο σπίτι, προσθέτω εγώ — «και φυσικά, δικαιωματικά παίρνει το μερίδιό της έμμεσα με την αύξηση του εισοδήματος του σπιτιού και την καλύτερευση της ζωής της οικογένειας».

Ε λοιπόν, αυτή η «αμοιβή» της αποτελεί την εξάρτησή της από τον αφέντη της, που και λιγότερες ώρες εργάζεται και κύριος είναι των αγροτικών προϊόντων. Η συμβουλή, μάλιστα, του Ησιόδου προς τον άνδρα που επικαλείται ο σ. «πρέπει να έχεις ένα σπίτι, ένα βόδι και μια γυναίκα που να ακολουθεί το βόδι» — τοποθετεί σαφώς τη γυναίκα ανάμεσα στα απαραίτητα αντικείμενα της ιδιοκτησίας του άνδρα, στην ίδια σειρά ή μάλλον ύστερα από το βόδι του. Ακριβώς αυτή η «έμμεση» ωφέλεια της από το εισόδημα του άνδρα καθιστά αυτήν συνάδελφο με το βόδι κι αυτόν αφέντη της.

Η ατυχής αγρότισσα στα χωριά μας σήμερα πασχίζει να αποκτήσει ένα μικρό χρηματικό ποσό δικό της (για να μην απαιτεί από τον αφέντη για όλες τις προσωπικές της ανάγκες) από τα αυγά των πουλερικών και ίσως από κάποιο δικό της έργο λαϊκής τέχνης — αν της μείνει χρόνος, συνήθως ξενυχτώντας, να φτιάξει κανένα παραπάνω από όσα είναι αναγκαία για οικογενειακή χρήση.

Ότι η όλη αυτή κατάσταση δημιουργεί για την αγρότισσα σκλαβιά φοβερή, δεν υπάρχει αμφιβολία. Και οι ατέλειωτες ώρες εργασίας της και η οικονομική της εξάρτηση συγκροτούν κατάλοιπο δουλείας.

Σε μερικές χώρες η αγρότισσα δουλεύει 16-18 ώρες το εικοσιτετράωρο, κάποτε φορτωμένη με το μωρό της στην πλάτη της (π.χ. στην Κένυα και άλλες αφρικανικές χώρες) και ξενυχτώντας με τα κλάματα του ή της αρρώστιες των μελών της οικογένειας.

Πώς θα απελευθερωθεί η γυναίκα από αυτή την κατάσταση; Κατά τον σ. όταν θα καταφέρει να αποδεσμευτεί από τις εξωτερικές δουλειές και θα κλειστεί μέσα στο σπίτι της, που θα γίνει έτσι το απελευθερωτικό καταφύγιό της. Και συνεχίζει με τη συνηγορία υπέρ του Ξενοφώντα, που «κατά κακή ερμηνεία θεωρήθηκε συντηρητικός στο θέμα «γυναίκα», επειδή την θέλει κλεισμένη στο σπίτι, αλλά αφέντρα με τις υπηρεσίες της, με τους δούλους της και με το σέβας που πρέπει να προκαλεί» και διαχειρίστρια των εσόδων που ανήκουν όμως στον άνδρα, αφού «με τους κόπους του άνδρα εισάγονται στο σπίτι όλα τα αγαθά» (!).

Με άλλα λόγια, ο άνδρας πρέπει να εξουσιάζει όλους κι η γυναίκα να εξουσιάζει με τη σειρά της τη στρατιά των υπηρέτριών και δούλων. Και έτσι να παρηγοριέται και εκτονώνεται για το δικό της εξουσιασμό. Αλλά αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, απελευθέρωση της γυναίκας. Πέραν όμως από τον υπερεξουσιαστικό χαρακτήρα της, που δεν θεωρώ καθόλου αξιοζήλευτο, είναι φανερό ότι αυτή η μορφή οικογένειας ανήκε σε άλλο τύπο κοινωνίας, με άλλη οργάνωση της παραγωγής και άλλες κοινωνικές δομές. Ευτυχώς η εποχή της στρατιάς των

οικόσιτων δούλων και υπηρετριών έχει σχεδόν ολοκληρωτικά εκλείψει τουλάχιστον από τις κοινωνίες του δικού μας περιπέτου τύπου και, βέβαια, από τις σοσιαλιστικές. Επιστροφή στην εποχή του Ξενοφώντα δεν χωρεί.

Πώς, λοιπόν, θα πραγματοποιηθεί η βελτίωση της θέσης της αγρότισσας; η πραγματική απελευθέρωσή της;

Κατά την άποψή μας, με δύο συγχρόνως εφαρμοστέα μέτρα. Το πρώτο είναι η **ίση κατανομή ωρών εργασίας** (μέσα ή έξω από το σπίτι) **μεταξύ άνδρα και γυναίκας**. Το δεύτερο, η **συγκυριότητα στα παραγόμενα προϊόντα**, συνεπώς και στο τίμημά τους όταν πουλιούνται. Το πρώτο είναι κυρίως θέμα αλλαγής νοοτροπίας του άνδρα και της γυναίκας. Η γυναίκα ωστόσο πρέπει πρώτη να παύσει να αποδέχεται ως φυσικό το ρόλο του μόνιμου θύματος. Ποτέ δεν βελτιώθηκε η θέση καταπιεζόμενων με πρωτοβουλία των καταπιεστών. Το δεύτερο μπορεί να προωθηθεί και με νομοθετικά μέτρα, παράλληλα με την αλλαγή νοοτροπίας.

Το ότι η οικονομική ανεξαρτησία είναι η βάση κάθε ανεξαρτησίας και για την αγρότισσα, άρχισε ήδη να αποδεικνύεται έμπρακτα στη Χώρα μας τα τελευταία χρόνια που οι αγρότισσές μας εισπράττουν απ' ευθείας τη σύνταξή τους. Οι πλείστες αρχίζουν να συνειδητοποιούν — μόνο στην τρίτη ηλικία, προς το παρόν — τι θα πει ανεξαρτησία, τι θα πει δικαίωμα να αποφασίζεις μόνος σου για τα προσωπικά σου έξοδα. Και η ικανοποίησή τους γι' αυτό είναι πολύ βαθιά. Αισθάνονται άλλοι άνθρωποι, όπως διαπίστωσα. Εννοείται ότι όσες αγρότισσες μεταναστεύουν σε πόλεις του εσωτερικού ή εξωτερικού και εργάζονται εκεί, αποκτούν ανεξαρτησία συνοδευόμενη από πλουσιότερη και ευρύτερη εμπειρία της ζωής και των κοινωνικών προβλημάτων. Αλλά αυτές παύουν, βέβαια, να είναι αγρότισσες.

Η εισαγωγή της νέας τεχνολογίας στη γεωργία, που αναφέρει ο σ. ως σωτηρία για τη γυναίκα, είναι διευκολυντική όχι ειδικά της αγρότισσας, αλλά και του αγρότη. Καί δεν αρκεί καθόλου για την απελευθέρωση και ανεξαρτητοποίηση της γρότισσας. Μπορεί, μάλιστα, **αν δεν συνοδεύεται και από την αλλαγή νοοτροπίας και από την εφαρμογή των δύο μέτρων που ήδη αναφέραμε, να την υποδουλώσει ακόμη περισσότερο**. Γιατί ο άνδρας θα μπορεί έτσι να της φορτώσει πολύ περισσότερες δουλειές, οι οποίες με τα νέα τεχνολογικά μέσα θα απαιτούν λιγότερη μυική δύναμη και λιγότερο χρόνο παρά στο παρελθόν.

Ακόμη και η, κατά τον σ., σχεδόν αποκλειστική διεξαγωγή από τις γυναίκες της πώλησης των προϊόντων στο «παζάρι» με τη «συντροφιά» (γράφει: επίβλεψη) των ανδρών που παρακολουθούν από τα καφενεία, δεν αποτελεί παράγοντα απελευθερωτικό για τις αγρότισσες — παρά τη διεύρυνση των εμπειριών τους — αν οι άνδρες απλώς φόρτωσαν σ' αυτές κι αυτή τη δου-

λειά, ενώ, μάλιστα, οι ίδιοι εισπράττουν τελικά το τίμημα των προϊόντων.

Αξίζει τον κόπο να αντικρούσουμε, τέλος, τα σχετικά με το «σπίτι αυτή... η κόλαση»; Δεν νομίζω. Γιατί δεν βρήκα πουθενά στο άρθρο μου τέτοιο χαρακτηρισμό του σπιτιού. Και τις θέσεις μου για τη διεύρυνση του ορίζοντα της γυναίκας, όταν βγει έξω από τους τέσσερις τοίχους του σπιτιού με την **αμειβόμενη** εργασία της δεν τις εξήγησα από την αθλιότητα και τη βρωμιά του σπιτιού. Αν συντρέχουν και αυτές, τόσο το χειρότερο, βέβαια. Αλλά και χωρίς να συντρέχουν, η μονοτονία και η στενότητα του ορίζοντα της έγκλειστης, έστω σε χρυσό κλουβί — σπίτι γυναίκας, καθώς και η οικονομική της εξάρτηση είναι γεγονότα αναμφισβήτητα.

Όσο για τη μονοτονία της επαγγελματικής εργασίας της γυναίκας αλλά και του άνδρα ως μη το ξεχνάμε — είναι όχι σπάνια πραγματικότητα. Κανείς δεν είπε όμως ότι οι άνδρες πρέπει γι' αυτό να παύσουν να εργάζονται.

Και τι θα έλεγε ο σ. και μαζί μ' αυτόν και οι τυχόν ομοϊδεάτες του, αν συνέβαινε στο αγροτικό ζευγάρι το αντίστροφο από αυτό που συμβαίνει σήμερα — δικαιότερο, πάντως, αφού η αγρότισσα μοχθεί πολύ περισσότερες ώρες από τον άνδρα για όλες τις οικογενειακές δουλειές νοικοκυριού και αγροτικής περιουσίας και για τη γέννηση και το μέγλωμα των παιδιών — να είναι, δηλαδή, η γυναίκα αφέντης και κύριος των προϊόντων και ο σύζυγός της **έμμεσα** συντηρούμενος από αυτήν; Πιστεύω ότι ο σ. θα το εύρισκε σκανδαλώδη προσβολή της αξιοπρέπειας του άνδρα. Εγώ προσθέτω και της ανεξαρτησίας του (και έτσι θα ήταν πράγματι, γιατί όταν η συντή-

ρηση κάποιου εξαρτάται από τη θέλησή του άλλου, είναι φανερή η εξάρτησή του από τον άλλο).

Συμπερασματικά νομίζω ότι όλοι οφείλουμε να προσπαθούμε να μπαίνουμε στη θέση του Άλλου, του διαφορετικού από μας, αν θέλουμε να υπάρξει ουσιαστικότερη δικαιοσύνη και ειρηνικότερες σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Ας προσπαθήσουν και οι άνδρες να αισθανθούν έστω και φανταστικά αυτά που αισθάνονται και υποφέρουν οι γυναίκες **ιδίως οι αγρότισσες** που δουλεύουν σκληρότερα και περισσότερο από το βόδι — όχι μόνο στον αγρό, όπως αυτό — και συντηρούνται για τον κόπο αυτό όπως το βόδι, «έμμεσα» από τον αφέντη άνδρα, που δήθεν κουβαλάει τα πάντα στο σπίτι από το μόχθο του. Αυτό λέγεται ισότητα και σεβασμός της ανθρώπινης προσωπικότητας και αξιοπρέπειας χωρίς διακρίσεις φύλου ή κατάλοιπο δουλείας και μεταχείριση του μισού πληθυσμού, του γυναικειού, σαν αντικείμενου; Και πώς είναι δυνατό να το ανεχόμαστε ακόμη στην εποχή μας που διακηρύσσουμε τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, του κάθε ανθρώπου, ως παγκόσμια ιδεολογία;

Είναι αλήθεια ότι σε πολλές χώρες, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, πολλά έγιναν για την αποκατάσταση της ισότητας των φύλων από την Πολιτεία. Η νομοθεσία μας άλλαξε τα τελευταία χρόνια ριζικά. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι ειδικά για την αγρότισσα δεν πρέπει και δεν μπορεί να ληφθεί και ειδική πρόσθετη μέριμνα — ιδίως για την συγκυριότητα των προϊόντων από το αγροτικό ζεύγος. Αλλά η βάση της αλλαγής βρίσκεται στη ρίζα: στην αλλαγή νοοτροπίας. Το άρθρο του σ. διαλαλεί πόσο μακρός είναι ο δρόμος που πρέπει να διανυθεί ακόμη για να φθάσουμε σ' αυτήν.